

Ètica a través de la literatura: la reflexió moral a través del text literari

Margarita MAURI
Universitat de Barcelona

RESUM: La comunicació exposa les relacions entre l'ètica i la literatura centrant l'atenció en tot allò que permet que un text literari sigui un vehicle de reflexió moral. En un segon moment, la intenció es desplaça cap a indicar de quina manera els textos literaris es poden posar al servei de la docència d'una assignatura com l'ètica.

PARAULES CLAU: ètica, literatura, moral, pedagogia.

La tradició que relaciona l'ètica amb la literatura remunta als textos grecs més clàssics en els quals els herois, ben dibuixats per l'autor, presentaven el perfil de l'ideal a seguir per tal que generacions d'homes i dones s'hi emmirallessin tot tractant d'imitar en les seves vides, si no les gestes, les actituds i les virtuts que els herois llegendaris encarnaven. Només cal parar esment en el pes que en la vida d'Alexandre el Gran tingué la presentació que Homer fa d'Aquileu, un heroi que preferí la glòria immortal a un envelliment plàcid a la vora del foc.

Les obres literàries ofereixen models de conducta, situacions i perfils psicològics que permeten una anàlisi moral. Tot i ser evident que moltes de les conductes que hom observa al seu voltant serien reduïbles a les d'alguns personatges de novel·la, i que les obres de literatura han estat sempre una font d'inspiració i influència en la vida ordinària, el treball filosòfic per establir nexes d'unió entre l'ètica i la literatura no ha reeixit dins la tradició europea continental. És més aviat dins de l'àmbit anglosaxó que trobem exemples de defensa i justificació de l'interès que la literatura té per a l'ètica: des del punt de vista de Nussbaum, per a qui la forma literària permet l'expressió de continguts morals impossibles per a la forma ètica, fins a autores que, com Murdoch, veuen en l'obra d'art, i l'obra literària ho és, el camí més genuí, si no l'únic, per a l'obertura subjectiva al bé.

A l'hora de plantejar els vincles entre l'ètica i la literatura, caldria distingir dues dimensions que, per bé que relacionades, aborden la relació amb una intenció diferent.

Per una banda, hom pot plantejar de quina manera la forma literària incideix en la vida moral dels individus i per quina raó la influència literària pot arribar a tenir més pes que la reflexió que apel·la a arguments racionals. D'alguna manera, això equivaldria a reconèixer que per a molta gent ha estat més important la lectura d'*Anna Karenina* que la lectura de l'*Utilitarisme* de Mill, posem per cas, pel que fa al rastre que una obra i l'altra hagin deixat en les seves vides.

Una cosa, diem, és plantejar la influència de la literatura i l'altra és que, basant-nos justament en la qualitat conativa de l'obra literària, es plantegi l'ús de la literatura per a finalitats de reflexió moral deixant de banda, és clar, la finalitat de l'escriptor en el cas que en tingui alguna que vagi més enllà de l'obra mateixa.

Les dues perspectives de la relació entre ètica i literatura són mútuament dependents, ja que es pot plantejar l'ús de la literatura en funció de la seva capacitat de promoure la reflexió moral. No obstant això, la dependència d'aquestes dues perspectives obre una sèrie de consideracions que poden ser adequades per a una perspectiva, però no per a l'altra.

Analitzar què pot moure una persona a replantejar-se algun aspecte de la seva vida en funció de la lectura de, posem per cas, *La Voluntad* d'Azorín ens aboca a una classe de consideracions diferents de la que podríem fer si volem utilitzar el text de *La Voluntad* per a estimular la reflexió d'un conjunt d'estudiants. Aquest segon plantejament, l'educatiu, només és possible si s'està convençut de la influència moral del text literari. Tot i així, molts filòsofs es mouen en l'esfera del primer sense donar la clau de com s'assoleix el segon.

Aquesta comunicació té per finalitat recórrer les característiques generals del primer camí apuntat, i fer algunes consideracions sobre el segon.

Una part de l'obra d'Iris Murdoch està dedicada a aclarir en què consisteix l'obra d'art, la gran obra d'art, i quin paper té en la moralitat. La característica més constant de l'home, diu l'autora, és el seu egoisme, aquesta capacitat humana de veure la realitat a través del filtre del propi jo. L'autocentrament impedeix a l'home la comprensió del que l'envolta portant-lo a albirar la realitat posant-se a si mateix en el centre, la qual cosa equival a renunciar a veure la realitat aliena més que per referència al propi interès. Per a Murdoch, l'egoisme és el primer i més gran enemic de la moralitat. L'interès de la gran obra d'art rau en la seva capacitat de somoure l'individu per portar-lo, encara que només sigui per un instant, a considerar la realitat des del descentrament. Murdoch atorga al gran art la força de sostreure l'ésser humà de la petitesa del seu món, configurat per l'*ego* personal, per enfrontar-lo a la realitat on els altres poden ser apreciats en la seva singularitat.

El que fa que una obra d'art sigui una gran obra d'art és la seva capacitat de reflectir la veritat; d'aquí és d'on neix el seu magnetisme. La capacitat de l'obra d'art neix de la pròpia disposició de l'artista. El que aconseguix l'obra d'art en l'especta-

dor/lector s'ha donat abans en l'artista que ha estat capaç de transcendir el seu jo personal per veure la realitat en la seva justa dimensió, una dimensió que és la que s'ofereix en l'obra d'art que es lliura al públic, que es presenta transformadora per a qui sigui capaç de transformar-se.

El pòsit de l'obra d'art en l'ànima de l'espectador/lector pot ser efímer i durar només el temps que, gràcies a ella, la persona és capaç d'obrir un parèntesi en el qual el seu jo queda en suspens. D'altres vegades, però, l'experiència afecta tant de soca-rel el protagonista que queda exposat a la dimensió del bé, un bé que amb una clara influència platònica Murdoch defineix com un objecte d'atenció únic i perfecte, transcendent, no representable i necessàriament real.¹

Per a tots aquells autors per als quals la decisió moral depèn d'alguna cosa més que de l'aplicació d'una llei universal, la literatura es posa al servei d'aprendre a discernir quan la situació a què s'enfronta l'agent moral demana una captació esmolada de la realitat. El procés que qualla en la decisió moral de l'agent es desprèn d'una valoració moral que depèn de l'«haver-se fet» amb la realitat de les circumstàncies que viu. «Fer-se amb la realitat» suposa tot un seguit d'habilitats de coneixement que en els capítols 10-12 del llibre VI de l'*Ètica a Nicòmac* Aristòtil fa dependre de la virtut dianoètica pràctica de la *phronesis*. En última instància, la decisió d'actuar sobre una realitat depèn de la percepció del particular, del qual no hi pot haver ciència ni, per tant, ensenyament teòric. Per això, com indica Blum,² cal no confondre la percepció moral amb el judici moral.

Aristòtil, en referir-se a la *phronesis* com la virtut gràcies a la qual avaluem convenientment els mitjans amb vista a assolir un fi bo, posa com a condició necessària per dur a terme aquesta avaluació dels mitjans que ha de conduir a l'elecció del mitjà més adequat la tinença de les virtuts de *synesis*, *gnome* i *nous*, referides les tres a la captació del que és particular i pràctic, a la visió discernidora dels aspectes pràctics més difícilment aprehensibles d'una situació donada.

En els tres casos, es tracta de destresa en la captació d'allò que s'escapa i de què és difícil teoritzar.

Les dificultats que filosòficament es plantegen a l'hora d'explicar i mostrar en què pot consistir discernir o tenir *synesis* vénen a ser resoltes dins l'obra literària per la seva capacitat de mostrar com discerneix un personatge i en quins elements centra la seva atenció per fer-ho. Allí on l'ètica té difícil l'explicació perquè ha de donar-la sobre un extrem sotmès a percepció en el qual el que més escau és mostrar, la literatura hi entra amb facilitat perquè allò que fa és, justament, mostrar sense tractar d'explicar. Quan la condició del que es vol explicar filosòficament pertany al terreny de la percepció del singular, la literatura compleix el paper de conduir el lector a entendre sense explicar. I la literatura es converteix en un camp d'aprenentatge en el qual els

1. Iris MURDOCH, *The Sovereignty of Good*, Londres, Routledge & Kegan Paul, 1970, p. 55.

2. Lawrence BLUM, «Moral Perception and Particularity», *Ethics*, núm. 101 (1991/4), p. 702. L'autor distingeix tres classes diferents de «particularitat», p. 719-721.

individus aprenen a partir de les reflexions i decisions dels personatges de l'obra literària.

La dimensió d'experiència moral que ofereix la literatura s'estén a diferents aspectes:

1. La literatura pot estimular l'emulació de la conducta dels personatges de l'obra literària. La gent, diu Depaul,³ en les seves relacions tracta de seguir els paradigmes de les pitjors novel·les i pel·lícules. El fenomen de l'emulació —conscient o no— dels actes i actituds d'un personatge és freqüent quan es tracta dels personatges de cine, potser perquè la immediatesa de la imatge visual guanya la de la imatge creada en el lector a partir de la descripció del personatge i dels seus actes. La imitació o capacitat d'identificar-se amb alguna de les decisions, actes o situacions viscudes per un personatge literari han d'entendre's en sentit positiu quan no es tracta d'una emulació cega o inconscient, sinó fruit de la reflexió a què ha estat portat l'agent moral a partir de les vivències del personatge literari. En aquest sentit, crec que la literatura és capaç de provocar el que Aristòtil diu que no és capaç d'aconseguir el discurs racional (EN, X,9): un canvi, una reorientació moral de l'agent moral. Els arguments racionals s'adrecen a la raó i són inoperants davant una conducta motivada per la passió. Per a Aristòtil, la reflexió filosòfica és d'utilitat per a aquell que viu *kata logon*, perquè és qui, amb la instrucció filosòfica, donarà coixí teòric a la pràctica quotidiana. Esperar que una persona canviï la seva pràctica moral només per una reflexió sembla poc realista; en canvi, l'obra literària parla, a través dels sentiments, de la raó, dels interessos dels personatges, i això ho fa des d'una situació que pot assemblar-se a la del lector. Al cap i a la fi, la vida de la gent té més semblances amb el que passa en les obres de literatura que amb les explicacions descontextualitzades dels llibres d'ètica. Potser per això està més a prop de moure i commoure l'obra literària que els tractats de filosofia moral.

La capacitat de «dir» que tingui una bona obra literària està en funció, però, de la capacitat de captació que tingui el lector i aquesta depèn, entre altres coses, de les experiències que hagi viscut. La gran obra d'art pot no tenir cap eco en algunes persones o motivar la reflexió en un moment de la vida quan en altres ocasions no hauria obtingut cap ressò en el mateix lector. La capacitat que una obra tingui d'arribar al lector depèn tant d'ella com del lector. Diu Palmer:⁴ «Our engagement with literature, as with any art, depends upon a particular kind of loss to the self, and one that we may therefore call love» («El nostre compromís amb la literatura, així com amb tot art, compta amb una classe particular de pèrdua de si mateix i amb una altra cosa que podríem per tant anomenar amor»).

2. L'obra literària suggereix possibles respostes a una situació. L'anàlisi d'unes circumstàncies donades i les actituds i decisions dels personatges indueixen el lector a la reflexió sobre les conseqüències de les seves actuacions.

3. Michael DEPAUL, «Argument and Perception: The Role of Literature in Moral Inquiry», *The Journal of Philosophy*, núm. 85 (1988/10), p. 557.

4. Frank PALMER, *Literature and Moral Understanding*, Oxford, Clarendon Press, 1992, p. 243.

Sense experimentar-ho en la pròpia vida, en la qual els fets són irreversibles, el lector pot aprendre d'allò que passa als personatges literaris, a condició, això sí, que l'obra tingui aquelles característiques de les quals parla Murdoch —que reflecteixi la veritat—, i que el lector estigui preparat per a captar-ho. En aquest sentit, l'experiència moral a partir de la literatura pot ser ben fecunda i preparatòria de l'experiència moral autèntica.

El fet mateix de la confrontació entre el que pot desvetllar en el lector el text literari i les decisions i actuacions dels personatges ajuda el lector a l'autoconeixement, al mateix temps que, com assenyala Singer, el pot ajudar a anar configurant la resposta a la pregunta de com ha de viure. En realitat, la literatura no pot oferir solucions, perquè tot el que es diu en un text literari pertany a la ficció. El seu interès està en tot el que és capaç de suggerir o d'ajudar a pensar a un esperit atent. Tal com ho veu Duska,⁵ si la literatura té alguna rellevància per a les consideracions morals és perquè, enfront de l'ètica que tracta de lleis i màximes que per la seva formalitat no semblen fregar les vides humanes, la literatura es refereix a la vida interior dels éssers humans tal com són.

3. Ateses totes les característiques que des del punt de vista de la reflexió moral pot aportar la literatura, és pertinent el seu ús per causar intencionadament allò que espontàniament pot suscitar en el lector habitual. Des d'aquesta perspectiva, ho introdueix el text literari en l'educació moral com a eina posada al servei de dirigir la reflexió de l'educand vers la descoberta de valors o vers l'anàlisi de decisions que contribueixen al seu progrés moral que només pot ser completat amb l'experiència de la pròpia actuació personal.

Amb una finalitat semblant, el text literari pot posar-se al servei d'introduir l'alumne en els conceptes clau de l'assignatura d'ètica. La literatura permet una introducció al concepte moral per la via de la inducció a partir del cas practicoliterari que cal completar amb l'explicació filosòfica pertinent.

Res no pot substituir l'experiència moral personal ni tampoc canviar-la: tot el que no forma part d'aquesta experiència pot il·luminar-la, perjudicar-la o ser-li indiferent. La literatura constitueix un bon instrument per il·lustrar la realitat i induir a la reflexió sobre les situacions, les decisions morals i la vida moral dels éssers humans. Per més que la realitat molt sovint superi la ficció, la ficció literària pot ser un bon simulacre per ajudar-nos a afrontar la realitat.

5. Ronald DUSKA, «Literature and Moral Education», a Christina SOMMERS i Fred SOMMERS (ed.), *Virtue & Vice in Everyday Life*, Orlando, Harcourt Brace College Publishers, 1985, p. 641.